

MULGI NOOMENIMUUTMISE PÕHIJOONI¹

Triin Todesk

Sissejuhatus

Mulgi keelt kõneldakse ja on kõneldud Lõuna-Viljandimaal ja Valgamaal asuvates Paistu, Tarvastu, Karksi, Halliste ja Helme kihelkondades. Olemuselt on tegu lõunaeesti keelega, mis on eriti lähedane tartu keelele (eriti Tarvastus ja Helmes (Pajusalu jt 2009: 171)) ja erineb rohkem võru keelest. Võrreldes Tartu ja Võru aladega on Mulgimaal kirjakeele mõju tugevam ning varasem, kuna seal ei kasutatud varasemalt lõunaeesti kirja-keelset kooli- ja kirikukirjandust (Tanning 2004: 18). Mulgi läänepoolsete kihelkondade Halliste, Karksi ja Paistu keelt peetakse nn pärismulgiks, mis on vanapärasem ja väljendab enam mulgi omapäraseid jooni, samas kui idamulgis, st Tarvastus ja Helmes on enam tartupäraseid jooni (Tanning 1961: 9).

Mulgi aladel kõneldavat keelt on nimetatud ka siirdekujuks põhjaeestilise ja lõunaeestilise keele vahel ja see väljendub nii sõnavaras, häälduses kui ka morfoloogias. Kõige väiksem põhjaeestiline mõju on Helmes, mõneti suurem Karksis ja Tarvastus, kõige suurem aga Hallistes ja Paistus (ja Põhja-Tarvastus) (Pajusalu jt 2009: 171). Helme kihelkonna keel on kõige lõunaeestilisem ning tal on ühisjooni Sangaste, Karula ja Hargla kihelkondade häälduse ja grammatikaga, samas kui Halliste ja Karksi keelt on mõjutanud läänemurdeline Saarde kihelkonna murdekeel (Pajusalu jt 2009: 167–168). Selline mitmekülgne mõju avaldub ka mulgi keele varieeruvuses ja vormirohkuses.

2011. aasta rahvaloenduse järgi märkis end mulgi murde kõnelejaks 9682 inimest (Kommel 2013: 70), kuid arvatavasti ei saa neid kõiki pidada nn täisväärtuslikeks kõnelejateks – vähemalt osaliselt tähistab kõnelejaks märkimine inimese kultuurilist identiteeti (Antso jt 2016: 188) ja reaalse keeleoskuse võib sel juhul pigem piirduda keele mõistmisega. Et loendusandmete järgi on Lõuna-Eesti murrete puhul üldiselt suurim kõnelejate

---

¹ Autor tänab väärtuslike kommentaaride eest Eva Saart ja Karl Pajusalu. Artikli valmimist on toetanud kultuuriministeerium Mulgimaa pärimuskultuuri toetusmeetmest.

osatähtsus 50-aastaste seas ning laste ja noorte lõunaestlaste kohaliku murdekeele oskus on märgitud marginaalsena, võib arvata, et Mulgi-maal on tänapäeval vaid üksikud lapsed, kes vanematelt koduse keelena mulgi keelt kuulevad, enam on ehk neid, kes kuulevad mulgi keelt vana-vanematelt.

Keeleõppe vormis oli 2019. aastal nii lastel kui ka täiskasvanutel võimalik mulgi keelega mõnel määral tutvust teha. Näiteks olid Mulgi Kultuuri Instituudi eestvedamisel kuues Mulgimaa lasteaias mulgi keele-pesad, Mustla gümnaasiumis oli mulgi keele tund viienda klassi õpilastel, Hummuli ja Halliste põhikoolides toimusid mulgi keele ringitunnid. Kitzbergi nimelises gümnaasiumis on saanud 11.–12. klassi õpilased üle aasta vabaainena mulgi keele ja kultuuriloo tunde võtta. Täiskasvanutele toimusid Abjas, Tõrvas ja Mustlas Alli Laande ning Kristi Ilvese läbi vii-dud mulgi keeleringid. Õpetajatele on pakutud kord kuus mulgi keele ja kultuuriloo õpet. Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse eestvedamisel toimus 2020. aasta sügissemestril mulgi keele kursus ka Viljandi kultuuriakadeemias.

Võttes arvesse ülaltoodud olukorda, kus emakeelsete murdekeele kõnelejate hulk on vähenemas, samas aga lisandub keele õppijaid ja keele-oskuse täiendajaid, on oluline luua sõnamuutmissüsteemist selge ülevaade, mis ühest küljest aitaks murdekeelt talletada, teisalt aga oleks abivahendiks uutele keelekasutajatele. Mulgi pöörd sõnade detailne tüübistik ilmus juba 1996. aastal Karl Pajusalu doktoritöös (Pajusalu 1996), kuid käändsõnu on siiani käsitletud vaid Salme Tanning, kelle monograafia „Karksi murrak“ on jäänud noomenimorfoloogia osas üsna üldiseks (vt Tanning 2004).

Tüübistiku koostamiseks kasutatud sõnavara pärineb „Mulgi sõnas-tikust“ (2013) ja 2014. aastal koostama hakatud suure Mulgi sõnaraamatu käsikirjast, kokku on tüübistatud ligi 7300 noomenit. Allikana on sõna-raamatumaterjal väga tänuväärne, kuna sõnaartiklis on esitatud tüvevokaal ning ainsuse (või mitmusliku sõna puhul mitmuse) kolm nn põhivormi: nimetav, omastav, osastav. Tüübistiku väljatöötamise algetappidel on olnud abiks ka Salme Tanningu esitatud Karksi murraku üldised noomeni-tüübid.

1. Meetodid ja andmestik

Tüübistiku loomise põhimõtte langeb kokku sõna ja paradigma mude-
liga (*Word-and-Paradigm* ehk *WP* mudel) (Iva 2007: 38), mis põhineb
sõna muutumissüsteemi kirjeldamisel sõna täisparadigma abil. Selle järgi
koonduvad ühte muuttüüpi need noomenid², mis samades käänetes sarna-
selt käituvad. Mulgi noomenitüüpide puhul tähendab see, et sõnadel peab
samaaegselt olema sarnane astmevaheldusmall, sarnane lõpuvaheldus-
mall ja sarnased käändetunnused. Seda lähenemist on edukalt kasutatud
ka teiste läänemeresoome keelte puhul (Iva 2007, Saar 2017 jt) ning ka
eesti kirjakeele puhul (Viht & Habicht 2019: 121).

Siinne noomenitüübistik puutub vähemalt töö praeguses etapis kokku
ka sõnakeskse morfoloogiakirjeldusega, mille kohaselt kuuluvad osad
sõnad passiivsesse morfoloogiasse, st nende sõnade paradigma moodustub
leksikaliseerunud reeglite järgi, mis ei ole seega produktiivsed (Viht,
Habicht 2019: 236). Mulgi käändsõnade puhul loen sellisteks enamikke
asesõnu ja mitmeid arvsõnu, millel on kihelkonniiti hulgaliselt paralleel-
vorme, ning üksikuid võru- või tartupäraselt muutuvaid sõnu, mida on
kasutatud ja üles kirjutatud Helme kihelkonna lõunaosas. Mainitud
passiivsesse morfoloogiasse kuuluvad sõnad jäävad erandlike sõnadena
esialgu tüüpidesse määramata.

Mulgi noomenitüübistik järgib praegusaegset keelekasutust (st kesk-
ealiste ja vanemate kõnelejate keelt), kuid toetub ka vanemat keelekasutust
kirjeldavatele allikatele ja keeleajaloolistele häälikuseadustele. Viimast
just arhailisemate sõnade puhul või vormides, mis aktiivses keelekasutuses
ei esine, nt mitmed *aam*-tüüpi sõnade mitmuse osastavad vormid lähtuvad
häälikuseadusest, kuna tähenduse tõttu ei ole sõna mitmuses kasutamine
kõnes kuigi sage (nt *kõrm* : *kõrmu* 'kirme' : pl.p. *kõrme*³ 'kirmeid'). Lisaks
on analüüsiv aines ehk Mulgi sõnaraamatusse koondatud sõnavara eri-
neva ajalise ning piirkondliku päritoluga, mis mõnel juhul tähendab, et
kõiki küsitavaid vorme ei ole võimalik kirjandusest leida või keele kõnele-
jatelt enam üle kontrollida.

Kuna mulgi keele puhul ei ole tegu normeeritud kirjakeelega (vrd nt
võru kirjakeelega), vaid kirjutatud ja räägitud keelega (st ajalehetekstid,

---

² Noomeniteks loetakse nimi-, omadus- ja arvsõnu.

³ Siin ja edaspidi tähistab punkt sõna eest kolmandat vältet.

ilukirjandus, kõned, ka õppematerjalid jms), mis sõltub iga keeletekasutaja idiolektist ja piirkondlikust taustast, siis väljendub vormirohkus ka sõnade paradigmades. Seetõttu on mõnes muuttüübis teatud käänete puhul antud kuni kolm paralleelvormi, mille levik on enamasti piirkondlik, st sõltub kihelkonnast või kihelkondade äärealadest, nt Põhja-Tarvastu piirkonna keel sarnaneb enam Paistuga, samas kui Lõuna-Tarvastu sarnaneb rohkem Ida-Helmega. Siiski, ehkki siinse noomenitüübistiku eesmärk ei ole keelt normeerida vaid pigem kirjeldada selle varieeruvust, põhineb enamik põhivorme Tarvastu (ehk idamulgi) ja Karksi (ehk läänemulgi) mallidel ning välja on jäetud mitmed ainult Halliste ja Paistu seaduspärasused (vt nt partitiivi tunnuste varieerumist).

Nagu ka mitmete teiste läänemeresoome keelte sõnade tüübistamise puhul, toimub mulgi noomenite tüüpide väljatöötamine lähteklassifikatsioonide põhjal, mis omakorda kokku moodustavad üldklassifikatsiooni ehk muuttüübid. Lähteklassifikatsiooni all peetakse silmas protsesse, milles sõna vormide moodustamise käigus osaleb, sh muutused tüves, vaheldused sise- ja tüvevokaalides, erinevate tüvekujude (vokaal- või konsonanttüvi) ja käändetunnuste kombineerumine jne. Klassifikatsiooni alustest on juttu järgmises peatükis.

2. Klassifikatsiooni alused

Mulgi noomenitüübistik põhineb lähtetunnustel, mille erinevad omavahelised kombinatsioonid annavad kokku muuttüübid. Mulgi noomenitel on lähtetunnusteks **astmevaheldus**, **lõpuvaheldus** ja **muutelõppude varieerumine**.

Astme- ja lõpuvaheldus on mõlemad osa laiemast mõistest **tüvevaheldus**. Astmevahelduse puhul muutub a) ainult tüve välde (*kas's* : *kassi* : *kassi*), b) teise silbi alguses olev häälik ehk sõna häälikuline koostis (*pada* : *paja* : *pada*) või c) välde koos häälikulise koostisega (*lammas* : *.lamba* : *lammast*). Esimest juhtu nimetatakse vältevahelduseks, teist kaht laadivahelduseks (Viht, Habicht 2019: 63). Lõpuvahelduse puhul erinevad tüvekujude lõpuhäälikud (*käsi* : *käe* : *kätt*) ning samas võib erineda ka välde (*tütar* : *.tütre* : *tütart*) (*ibid.*: 73).

2.1. Astmevaheldus

Astmevaheldus on erineva tugevusega tüvevariantide reeglipärane vaheldumine ühe sõna paradigmas (EKG I 1995: 144). Astmevaheldus võib olla tugevnev või nõrgenev, kusjuures tugev ja nõrk tüvevariant peavad vahelduma ainsuse nimetavas ja omastavas, vastasel juhul pole tegu astmevaheldusega (Viht, Habicht 2019: 64). Nõrgeneva astmevahelduse puhul on noomeni nimetav tugevas, omastav aga nõrgas astmes (*kapp* : *kapi*), tugevneva astmevahelduse puhul on nimetav nõrgas, omastav tugevas astmes (*tüdar* : *tütre*). Erandiks on siinkohal *padi*-tüüpi sõnad, mis on nõrgeneva astmevaheldusega, ehkki nii nimetav kui ka omastav on nõrgas astmes, samas kui osastav on tugevas astmes (*ibid.*: 64–65). See tähelepanek on oluline ka mulgi *padi*-tüüpi sõnade puhul.

Mulgi noomenimuutmisel käsitlen **vältevahelduse** all koos nii keeleajaloolist geminaatide pikkusmuutust, mis mulgis hõlmab ka afrikaate⁴ ja sibilante (nt vastavalt *mõte* : sg.g. *.mõtte* ja *koodsel* : sg.g. *.kuutsle*, *kärss* : sg.g. *kärsä*) kui ka hilisemat päritolu vältevaheldust (sg.n. *ame* : sg.g. *.amme* 'hame'). Seda seetõttu, et erinevalt laadivaheldusest jääb mõlemal juhul sõna häälikuline koostis tegelikult muutumatuks – pikkusvahelduse korral muutub hääliku fonoloogiline pikkus, mitte häälik ise. Niimoodi kuuluvad samasse tüüpi näiteks *aam* : *aami* : *.aami* : pl.p. *.aame* ja *tükk* : *tüki* : *.tükki* : pl.p. *.tükke*, kuid mitte *aab* : *aava* : *.aaba* : pl.p. *.aabe* ~ *.aabu* 'haab'.

Laadivahelduse puhul eristub kolm alaliiki: assimilatsioon/dissimilatsioon, asendumine ja kadu/lisandumine. Assimileerumine/dissimileerumine ja kadu/lisandumine sõltuvad vaatenurgast ehk astmevahelduse suunast ja kirjeldavad tegelikult sarnast protsessi. Tabelis 1 on esitatud laadivahelduse näited liigiti.

---

⁴ Afrikaadi osalemine pikkusmuutuses on sarnane võru keelega, kuid erineb eesti kirja-keelest (vt Iva 2007: 62).

Tabel 1. Laadivahetuse all-liigid ja nende näited mulgi keeles.

assimileerumine/ dissimileerumine		asendumine		kadu/lisandumine	
rs : rr	<i>kõrs : kõrre</i>	s > vv	<i>kuus : kuvve</i>	d/t > Ø	<i>jõud : jõu</i>
rd : rr	<i>pird : pirru</i>	b > v	<i>varb : varva</i>		<i>täht : tähe</i>
nd : nn	<i>ind : inna</i>	b > vv	<i>kuub : kuvve</i>	b > Ø	<i>uba : ua</i>
l'g : l'l	<i>jäl'g : jäl'le</i>	d > vv	<i>aud : avva</i>	g/k > Ø	<i>rügä : rüü,</i>
ld/l'd : ll/l'l	<i>sül'd : sül'lä,</i> <i>kuld : kulla</i>	g > vv	<i>lõug : lõvva</i>	s > Ø	<i>tuhk : tuha</i> <i>käsi : käe</i>
mb : mm	<i>mmas : .amba</i>				

Lisaks nimetavale-omastavale-osastavale võivad nõrk ja tugev aste vahelduda ka teistes käänetes, mistõttu eristatakse nõrga ja tugeva astme vormide järjestuse järgi **astmevaheldusmalle**. Mulgi noomenite puhul on tüüpidesse jaotumise mõistes olulised veel ainsuse sisseütleva ning mitmuse omastava ja osastava vormid. Erinevate järjestuste ja astmevahelduse liigi (vältevaheldus või laadivaheldus) järgi on mulgi noomenitel kaks tugevnevat malli, kaks nõrgenevat malli, üks astmevahelduseta mall ja neli välteerinevusega astmevahelduseta malli (vt tabel 2).

Tabel 2. Mulgi noomeni üldised astmevaheldusmallid.

	sg.n	sg.g	sg.p.	sg.ill	pl.g	pl.p	näitetüübid
tugevnev VV	N	T	N	T	N~T	T	<i>kirme, mõte</i>
tugevnev LV	N	T	N	T	N~T	T	<i>mmas, tüdär</i>
nõrgenev VV	T	N	T	T	T	T	<i>aam, tükk</i>
nõrgenev LV	T	N	T	T/ÜP	T	T	<i>aab, mägi</i>
AV-ta	–	–	–	–	–	–	<i>võle</i>
välteerinevusega AV-ta	IIv	IIv	IIv	IIv	IIv	IIIv	<i>kipe</i>
	IIv	IIIv	IIIv	IIIv	IIIv	IIIv	<i>paise</i>
	IIv	IIv	IIIv	IIv	IIv	IIIv	<i>naine</i>
	Iv	Iv	IIIv	IIIv	Iv	Iv	<i>tuli</i>

Mulgi **tugevneva** malliga noomenitüüpides on tegu ainult tugevneva vältevaheldusega sõnadega (nt *kirme* : *.kirme* : *kirmet*) ja tugevneva välte- ning laadivaheldusega sõnadega (nt *mmas* : *.amba* : *ammast*), millel on nõrgas astmes ainsuse nimetava ja osastava ning mitmuse omastava üks

variant. Tugevneva astmevaheldusega malle on kumbagi vaid üks, ehkki piirkondlikke eripärasid arvesse võttes võiks neid ka olla kaks – mitmuse osastav on mulgi läänemurrakuis tüüpilisemalt nõrgatüveline (nt vältevahelduse puhul *kirmete* ja laadivahelduse puhul *ammaste*), samas kui tugeva mitmuse tüve ja kontamineerunud *ide*-tunnusega variandid *.kirmide* ja *.ambide* on lõunaestipärasemad ja tavalisemad Tarvastus ning Helmes (Tanning 1961: 38–39). Kuna tegu on püüdega luua üldmulgi tüübigistik, olen sellised paralleelvormid siiski jätnud üheks tüübiks ning ei ole piirkondlike eripärade põhjal sama sõna eri muuttüüpidesse liigitanud.

Nõrgenevad mallid erinevad selle poolest, kas neis esineb nõrgenev vältevaheldus (*aam* : *aami* : *.aami*), nõrgenev vältevaheldus koos laadivaheldusega (*aab* : *aava* : *.aaba*) või ainult laadivaheldus (*mägi* : *mäe* : *mäge*). Vältevahelduslike ja ainult laadivahelduslike sõnade erinevus seisneb esiteks ainsuse sisseütlevas – laadivahelduslikel sõnadel on ülipika tüvega lühike sisseütlev, mis erineb osastavast käändest (*mägi* : sg.p. *mäge* : sg.ill. *.mäkke*), vältevahelduslikel aga langevad ainsuse osastav ja lühike sisseütlev kokku (*aam* : sg.p. *.aami* : sg.ill. *.aami*). Erinevus on ka mitmuse osastavas, mis on vältevahelduslikel sõnadel kolmandas vältes ja vokaaltüveline, kuid ainult laadivahelduslikel sõnadel on küll tugevas astmes, kuid mitte kolmandas vältes (vrd pl.p. *mägesit* vs pl.p. *.aame*).

Astmevahelduseta malle on üks: *võle* : *võle* : *võlet*, kus kõik vormid on I vältes.

Lisaks on mõned **välteerinevusega, kuid astmevahelduseta tüübid**, millesse kuuluvate sõnade vormistikus esineb erinevaid välteid, kuid kuna nende vaheldus ei vasta astmevahelduse mallile (II ja III välte vaheldus ainsuse nimetavas ja omastavas), siis ei loeta neid ka astmevahelduslikeks. Siia kuuluvad ülipika mitmuse osastavaga sõnad (*kipe* : *kipe* : *kipet* : pl.p. *kippit* 'kibe; kiire'), nimetavas II ja teistes käänetes III vältes sõnad (*paise* : *.paise* : *.paismet*), ainsuse ja mitmuse osastavas III vältes sõnad (*naine* : *naise* : *.naist* : pl.p. *.naisi*) ja ainsuse osastavas ning lühikeses sisseütlevas III vältes sõnad (*tuli* : *tule* : *.tuld* : sg.ill. *.tulle*).

Olgu veel öeldud, et **järgsilbi astmevaheldus** puudutab omastavas kolme- ja enamasilbilisi *t-/t'*- ja *p*-lõpulisõnu (nt *raamat* : *raamadu* : *raamatut*; *kaugep* : *kaugebe* : *kaugepet*), sõnu liidetega *-r't*, *-n't*, *-n'ts* ja *-r'ts* (*apan'ts* : *apandsi* : *apantsit*), *madalik*-tüüpi sõnu (*madalik* : *madaligu* ~ *madaliku* : *madalikut*) ja *harilik*-tüüpi sõnu (*arilik* : *ariligu* ~ *ariliku* : *arilikku*).

2.2. Lõpuvaheldus

Lõpuvaheldus kirjeldab erinevaid tüvekujusid, mis ühe sõna paradigmas esineda võivad, tüvesid võib sealhulgas muuta häälikute lisandumine, ärajäämine, vaheldumine, liidete lisandumine jne. Noomenite tüvemuutused ilmnevad enamasti juba nimetava-omastava-osastavaga ning jagunevad algtüveks, muuttüveks ja lisamuuttüveks (Erelt jt 1995: 172–173). Allpool on tabelis 3 esitatud mulgi sõnade tüvelõpumuutused.

Tabel 3. Mulgi lõpuvahelduse liigid ja nende näited.

lisandumine		kadu		asendumine	
Ø > vokaal	<i>aas : aasa</i>	<i>s > Ø</i>	<i>kuninges :</i>	<i>ne > se > s</i>	<i>naine : naise :</i>
	<i>ase : aseme :</i>			<i>kuninge</i>	
Ø > me	<i>aset</i>		<i>järss :</i>	<i>ne > tse > s</i>	<i>apane : apatse :</i>
	<i>jalats :</i>		<i>järsi</i>		<i>apast</i>
Ø > me > n	<i>jalatsime</i>			<i>us > se</i>	<i>.irmus : .irmse</i>
	<i>süä : .süäme :</i>			<i>V₁C > CV₁</i>	<i>.köster : .köstre</i>
k > kse > kest	<i>süänt⁵</i>			<i>V₁C > CV₂</i>	<i>ader : adra</i>
	<i>linnuk :</i>			<i>s > nde</i>	<i>.kümnes :</i>
	<i>linnukse :</i>			<i>i > julja</i>	<i>.kümnnende</i>
	<i>linnukest</i>			<i>i > ve/va</i>	<i>kahi : kahju, padi</i>
				<i>u/ü > va/vä</i>	<i>: padja</i>
				<i>ju > va</i>	<i>põli : põlve</i>
				<i>V₁ > V₂</i>	<i>ladu : ladva, kesü</i>
				<i>V > me</i>	<i>: kesvä</i>
				<i>V > me > n</i>	<i>kuju : kuiva</i>
					<i>lumi : lume</i>
					<i>iste : .istme</i>
					<i>liige : .liikme :</i>
					<i>liigent</i>

Vastavalt sellele, kuidas erineva lõpphäälikuga tüved sõna paradigmas jaotuvad, moodustuvad ka lõpuvahelduse mallid, mida on mulgis arvukamalt kui eesti kirjakeeles ja ka võru keeles. Arvukus on tingitud sellest, et lisaks n-ö ajalooliselt reeglipärastele lõpuvahelduse mallidele (nt *latsek : latseke* : *latsekest*) on tihtipeale tekkinud ka ebareeglipäraseid malle (nt *kalmuk : kalmukse : kalmukset*), mis erinevad põhitüübist nt partitiivi vokaal- või

⁵ Ø > me > n mall ehk partitiivis n-liiteline sõnavorm esineb vaid Helmes, mujal on partitiivi tüvi nimetavakujuline.

konsonanttüvelisuse poolest. Teema mahukuse tõttu jääb mulgi lõpuvahelduse mallide täpsem esitamine selle töö piiridest välja ning noomeni üldtüübistikus esitatakse vaid lõpuvahelduse liigid ja vajadusel konsonant- või vokaaltüvelisus, mitte aga täpsemad vaheldusmallid.

2.3. Muutelõppude varieerumine

Viimaseks klassifitseerimisaluseks on muutelõppude ehk käändelõppude varieerumine. Muuttüüpide määramise seisukohalt on olulised ainsuse osastav ning mitmuse omastav-osastav. Tabelis 4 esitan mainitud käänete formatiivid ning allpool kirjeldan lühidalt nende distributsiooni.

Tabel 4. Ainsuse osastava ja mitmuse omastava ja osastava käände formatiivid.

sg.p.	-t, -d, -dA
pl.g.	-te, -de, -e
pl.p.	-id, -it, -t, -sit, -si, -e, -i, -u/-ü

Ainsuse osastavas on peamine muutelõpp *-t*. *-dA* esineb asesõnades, nt *kedä*, *-d* aga *maa-* ja *tuli-*tüüpi sõnades. *-d* esineb ka Paistu ja Halliste mitmesilbilistes vokaaltüvelistes sõnades, kus muidu esineb *t*-tunnus, nt *siirupud* 'siirupit' ja Tarvastu *tüdar-* ja *nädäl-*tüüpi sõnades, nt *tüdärd* 'tütart'. (Tanning 1961: 40)

Mitmuse omastava peamised käändelõppud on *-de* ning selle variant *-te*. Viimane liitub helitule tüvekonsonandile, nt *erneste*. Käändelõpp *-te* esineb ka algselt *k-* ja *h-*lõpulistes sõnades, nt *oonete*, samas on osade algselt *k-* ja *h-*lõpuliste sõnade mitmuse omastava käändelõpp samuti *-de*, nt *amede*. Võruperaselt võib *-de* liituda ka mitmuse tüvele, see on tavalisem Tarvastus, mulgi läänemurrakutele Karksile-Hallistele on see võõram (vrd nt *.möttide* vs. *mõtete*). Mitmuse omastava lõpp *-e* esineb lõpukao tõttu nimetavas ühesilbiliseks muutunud sõnades, nt *.jalge*, *.linde*. (Tanning 1961: 38)

Mitmuse osastava lõpp on mulgis väga varieeruv: *-it* esineb *ne-*, *s-*, *as-*lõpulistes sõnades (kahe- ja neljasilbilistes sõnades vaid *-i* kujul, nt *.naisi*, *kogudusi*), ka *ame-*tüüpi tugevneva astmevaheldusega tüüpides, astmevahelduseta *.aaste-*tüüpi sõnades ning kolme- ja enamasilbilistes sõnades. *-id* esineb mõnedes ühesilbilistes pika tüvevokaaliga sõnades, nt

maid, ja Halliste ja Paistu murrakus kontraheerunud noomenites ja kolme-ning enamasilbilistes sõnades, nt *.ernid*. Ühesilbilistes pikka vokaali või diftongi sisaldavates sõnades kasutatakse lõppu *-sit*, nt *.tüüsit*, *.koisit*; lisaks Karksi ja Tarvastu esmavätelistes kaheasilbilistes sõnades, nt *regesit* (Paistus ja Hallistes on seal *-sid*, nt *karusid*); ka esineb *sit*-lõpp lisaks *it*-lõpule *eda*-adjektiivides, nt *likkit* ~ *likesit*.

Tüvevokaal vaheldub mulgi mitmuse osastava käände vormides häälikuseaduslikult. See tähendab, et *-u* esineb nendes *a*-tüvelistes sõnades, mille esisilbis on *a*, *i*, *õ*, nt *vanu*, *vakju*; *-e* esineb *i*- ja *u*-tüvelistes sõnades ja nendes *a*-tüvelistes sõnades, mille esisilbis on *o*, *u*, nt *käse*, *.puud'e*; *-i* esineb *e*- ja *ä*-tüvelistes sõnades ja nendes *a*-tüvelistes sõnades, mille esisilbis on *oe*, nt *.lehti*, *.sulgi*. Esineb ka piirkondlikke erandeid, nt Hls *süssi*, *kässi*, Krk, Trv *käse*, *süse*. Vokaallõpulisel mitmuse partitiivi kohta on pikemalt kirjutanud Tanning 1961, 2004; vt ka Viikberg 2020.

Muuttüüpides on paralleelvormidena esitatud Tarvastu lõpp *-d* *tüdür*-ja *nädäl*-tüüpi sõnades, kuid Halliste ja Paistu ainsuse osastava lõppu *-d* (*siirupud* 'siirupit') ning mitmuse osastava lõppe *-id* (*.ernid*) ega *-sid* (*regesid*) esitatud ei ole. Mitmuse omastavas on samuti paralleelvormidena esitatud nii nõrga ainsusetüvega kui ka tugeva mitmusetüvega kujud seal, kus see on asjakohane (*mõtete* ~ *.mõttide*).

3. Mulgi noomeni üldtüübigistik

Siinses käsitluses on mulgi noomenitüüpide mõistes astmevaheldus kõige suurema eristusjõuga. Esmalt jagunevad sõnad astmevahelduse järgi neljaks: 1) tugevneva astmevaheldusega, 2) nõrgeneva astmevaheldusega, 3) järgsilbi (nõrgeneva) astmevaheldusega ning 4) astmevahelduseta sõnadeks. Seejärel aga jagunevad sõnad nende nelja rühma sees edasi välte- ja laadivahelduse esinemise, lõpuvahelduse liigi ja käändetunnuste jagunemise järgi.

Olgu veel öeldud, et lõpuvahelduse liigile lisaks mängib rolli ka lõpuvahelduse mall – siinses käsitluses piirdub see vokaal- ja konsonanttüvelisuse vaheldumisega, mis eristab põhitüüpide all-tüüpe, vrd nt *keri* : *kere* : *keret* ja *tuli* : *tule* : *tuld*. Ka on loodud eraldi alltüübid sõnadele, millel on madalduv sisevokaal – see puudutab enamasti *aam*- ja *jalg*-tüüpi sõnu, millel on nimetavas pikk *u*-, *ü*-, *i*-, nt *kuul'* : *kooli* 'kool', *kuurd* :

kooru 'keerd, keerukoht'. Alltüübid on asjakohased, kuna sisevokaali madaldumine ei puuduta kõiki sedalaadi sõnu, vrd nt *kuul'* : *kuuli* '(püssi) kuul; mahumõõt', *küüt'* : *küüdi* 'triip, joon'. Kohati on madalduminemittedadaldumine ka piirkondliku levikuga, vrd nt Krk, Trv, Hel *püür* : *pööra* ja Pst *püür* : *püüri* 'padjapüür'.

Tugevneva astmevaheldusega sõnade põhitüübid on *kirme*, *ammas*, *iste* ja *tüdar* (vt tabel 5), koos alltüüpidena on tüüpe kokku umbes 15. Muutelõppude poolest on tegu üsna ühtsete tüüpidena, ehkki ainsuse osastavas liitub käändelõpp reeglipäraselt kas vokaalile või konsonandile. Siin pole aga tegu tüüpi eristava nähtusega nagu mõningates astmevahelduseta tüüpidena. Küll esineb *d*-lõpuline Tarvastu paralleelvorm vaid *tüdar*-tüüpi sõnades. Siinsed põhitüübid erinevad astmevahelduse liigi poolest: kas esineb ka laadivaheldus või on ainult vältevaheldus; aga ka lõpuvahelduse tüübi järgi: esineb *s*-i kadu, VC > CV ja *me*-liite lisandumine.

Tabel 5. Tugevneva astmevaheldusega sõnade põhitüübid.

sg.n.	sg.g.	sg.p.	sg.ill.	pl.g.	pl.p.
<i>kirme</i>	. <i>kirme</i>	<i>kirmet</i>	. <i>kirmes(e)</i>	<i>kirmete</i> ~ . <i>kirmide</i>	. <i>kirmit</i>
<i>ammas</i>	. <i>amba</i>	<i>ammast</i>	. <i>ambas(e)</i>	<i>ammaste</i> ~ . <i>ambide</i>	. <i>ambit</i>
<i>iste</i>	. <i>istme</i>	<i>istet</i>	. <i>istmes(e)</i>	<i>istete</i> ~ . <i>istmide</i>	. <i>istmit</i>
<i>tüdar</i>	. <i>tütre</i>	<i>tüdärt</i> ~ <i>tüdärd</i>	. <i>tütres(e)</i>	<i>tüdarde</i> ~ <i>tüdarde</i> ~ .tütride	. <i>tütrit</i>

Nõrgeneva astmevaheldusega sõnade põhitüübid on *aam*, *mägi*, *jalg*, *ader*, *padi* ja *var's* (vt tabel 6), alltüüpe on kokku umbes 50. Ka nõrgeneva astmevaheldusega tüübid on muutelõppude distributsiooni poolest ühtsed. Erinevad vaid kahesilbilised esmavärtelised sõnad, mis on mitmuse osastavas *sit*-tunnuselised, ning *var's*-tüüpi sõnad, mille ainsuse osastavas liitub *t*-tunnus konsonanttüvele. Teised tüübid on nii ainsuse kui ka mitmuse osastavas tunnusetena, nii *aam*-, *jalg*-, *ader*- kui ka *padi*-tüüpidel on alltüübid vastavalt sellele, kas mitmuse osastava vokaallõpp on *-u*, *-i*, *-e* või mõnel erandlikul juhul ka *-ü*, nt Krk ja Hls .*ärgü* 'härgu', *leppu* ~ *leppü* 'leppasid'.

Esinevad nii ainult vältevahelduslikud (*aam* : *aami*), välte- ja laadivahelduslikud (*jalg* : *jala*) kui ka ainult laadivahelduslikud (*mägi* : *mäe*)

sõnad. Nõrgeneva vältevaheldusega sõnade puhul ilmnevad ka madalduva sisevokaaliga alltüübid, nt *muun'* : *moon* : *.muuni* 'moon (tain)'. Lõpuvaheldusest esineb nendes tüüpides (sh alltüüpides) vokaali lisandumist, *s-i* kadu, VC > CV, *i* > *ja/ju*, *u/ü* > *va/vä/ve*, *ju* > *va*.

Huvitav joon, mille põhjal sarnasena tunduvad *aam*-tüüpi sõnad erinevatesse alltüüpidesse võivad kuuluda, on sõnalõpulise konsonandi palatalisatsioon. Nt *mass* : *massa* 'maks' ja *mas's* : *massi* on erinevates tüüpides, kuna nimetavas käändes palataliseeritud konsonandiga sõnad on *i*-tüvelised, siis häälikuseaduse järgi nõuab see mitmuse osastavas lõppu *-e*, *a*-tüvelised sõnad aga näiteks hoopis lõppu *-u* (*mass* : pl.p. *massu* ja *mas's* : pl.p. *mas'se*), erinev mitmuse osastava lõpp eristab aga alltüüpe.

Tabel 6. Nõrgeneva astmevaheldusega põhitüübid.

sg.n.	sg.g.	sg.p.	sg.ill.	pl.g.	pl.p.
<i>aam</i>	<i>aami</i>	<i>.aami</i>	<i>aamis(e) ~ .aami</i>	<i>.aame</i>	<i>.aame</i>
<i>mägi</i>	<i>mäe</i>	<i>mäge</i>	<i>.mäkke</i>	<i>mägede</i>	<i>mägesit</i>
<i>jalg</i>	<i>jala</i>	<i>jalga</i>	<i>jalas(e) ~ .jalga</i>	<i>.jalge</i>	<i>.jalgu</i>
<i>ader</i>	<i>adra</i>	<i>.atra</i>	<i>adras(e) ~ .atra</i>	<i>.atre</i>	<i>.atru</i>
<i>pad</i>	<i>padja</i>	<i>.patja</i>	<i>padjas(e) ~ .patja</i>	<i>.patju ~ .patje</i>	<i>.patju ~ .patje</i>
<i>var's</i>	<i>varre</i>	<i>vart</i>	<i>varres(e) ~ .varde</i>	<i>varte ~ .varsi</i>	<i>.varsi</i>

Järgsilbi astmevaheldusega sõnad jagunevad kolme tüüpi: põhitüübid *kasuk* ja *arilik* ning esimese *i*-tüveline alltüüp *käker't* (vt tabel 7). Kaht põhitüüpi eristab ainsuse ja mitmuse osastava käändelõpu olemasolu *kasuk*-tüübis ja puudumine *arilik*-tüübis. Ühine joon on kõigil kolmel tüübil ainsuse omastavas ja mitmuse nimetavas paralleelselt esinevad järgsilbi astmevaheldusega ja ilma astmevahelduseta vorm.

Tabel 7. Järgsilbi astmevaheldusega põhitüübid.

sg.n.	sg.g.	sg.p.	sg.ill.	pl.g.	pl.p.
<i>kasuk</i>	<i>kasugu ~ kasuku</i>	<i>kasukut</i>	<i>kasugus(e) ~ kasukus(e)</i>	<i>kasukide</i>	<i>kasukit</i>
<i>käker't</i>	<i>käkerdi ~ käkerti</i>	<i>käkertit</i>	<i>käkerdis(e) ~ käkertis(e)</i>	<i>käkertide</i>	<i>käkertit</i>
<i>arilik</i>	<i>ariligu ~ ariliku</i>	<i>arilikku</i>	<i>ariligus(e) ~ arilikus(e)</i>	<i>arilike</i>	<i>arilikke</i>

Astmevahelduseta sõnade põhitüübid on *aus*, *.aaste*, *võle*, *kipe*, *tuli*, *.aigus*, *.irmus*, *paise*, *naine*, *latsek*, *kuninges*, *aru*, *maa* (vt tabel 8), koos alltüüpidega on tüüpe kokku 40 ringis. *aus*- ja *.aaste*-tüüpi sõnu eristab omavahel vaid nimetava käände vokaal- või konsonantlõpulisus. Mõlemal eristuvad veel *i*-tüvelised alltüübid, mis on ainsuse ja mitmuse osastavas ühesugused (nt *.uudi* : sg.p. = pl.p. *.uudit*).

On rühm kahesilbilisi mitmuse osastavas *sit*-lõpuga sõnu, mida eristab omavahel ainsuse osastava vokaaltüvelisus (*võlet*) või konsonanttüvelisus (*tuld*). *tuli*- ja *maa*-tüüpi sõnad on ka ainsad, mis on ainsuse osastavas reeglipäraselt ainult *d*-lõpuga, ehkki *-d* esineb Paistus ja Hallistes paralleelvormina ka *.köster*-tüüpi sõnades. *aru*-tüüpi kahesilbilised esmavärtelised sõnad on ainsuse osastavas lõputa. Mitmuse osastav on astmevahelduseta tüüpides valdavalt *it*-lõpuline, esmavärtelistele sõnadele liitub käänelõpp *-sit* ning mitmuse osastavas kahe- või neljasilbilised *ne*- ja *s*-sõnad on ka *si*-lõpulised (nt *.naisi*, *kogudusi* jne).

Lõpuvaheldusest esineb põhi- ja alltüüpides tüvevokaali lisandumist, vokaali asendumist, *me*-, *nda*- ja *se*-liite lisandumist, *s*-i kadu, VC > VC, muutusi *ne* > *se/tse*, *i* > *ju*.

Tabel 8. Astmevahelduseta sõnade põhitüübid.

sg.n.	sg.g.	sg.p.	sg.ill.	pl.g.	pl.p.
<i>aus</i>	<i>.ause</i>	<i>.auset</i>	<i>.auses(e)</i>	<i>.auside</i>	<i>.ausit</i>
<i>.aaste</i>	<i>.aaste</i>	<i>.aastet</i>	<i>.aastes(e)</i>	<i>.aastide</i>	<i>.aastit</i>
<i>võle</i>	<i>võle</i>	<i>võlet</i>	<i>võles(e)</i>	<i>võlede</i>	<i>võlesit</i>
<i>kipe</i>	<i>kipe</i>	<i>kipet</i>	<i>kipes(e)</i>	<i>kipede</i>	<i>.kipit</i>
<i>tuli</i>	<i>tule</i>	<i>tuld</i>	<i>.tulle</i>	<i>tulede</i>	<i>tulesit</i>
<i>.köster</i>	<i>.köstre</i>	<i>.köstert</i> ~ <i>.kösterd</i>	<i>.köstres(e)</i>	<i>.köstride</i>	<i>.köstrit</i>
<i>.irmus</i>	<i>.irmse</i>	<i>.irmust</i>	<i>.irmses(e)</i>	<i>.irmside</i>	<i>.irmsit</i>
<i>paise</i>	<i>.paisme</i>	<i>.paismet</i>	<i>.paises(e)</i>	<i>.paiside</i>	<i>.paisit</i>
<i>naine</i>	<i>naise</i>	<i>.naist</i>	<i>naises(e)</i>	<i>naiste</i>	<i>.naisi</i>
<i>latsek</i>	<i>latsekse</i>	<i>latsekest</i>	<i>latsekses(e)</i>	<i>latsekside</i>	<i>latseksit</i>
<i>kuninges</i>	<i>kuninge</i>	<i>kuninget</i>	<i>kuninges(e)</i>	<i>kuningide</i>	<i>kuningit</i>
<i>aru</i>	<i>aru</i>	<i>aru</i>	<i>arus(e)</i>	<i>arude</i>	<i>arusit</i>
<i>maa</i>	<i>maa</i>	<i>maad</i>	<i>maas(e)</i> ~ <i>maha</i>	<i>maie</i> ~ <i>maade</i>	<i>maid</i> ~ <i>maasit</i>

Kokkuvõtteks

See lühike ülevaade püüdis edasi anda mulgi noomenitüüpide moodustamise põhimõtted. Kuna Mulgi aladel kõneldav keel pole normeeritud, mahuvad mulgi keele nimetuse alla viie kihelkonna kõnepruugid ja seetõttu on ühine tüübistik üsna vormirohke. Ülal õnnestus aga välja tuua mulgi noomenite põhimuuttüübid, peaasjalikult põhinevad need Karksi ja Tarvastu vormidel. Põhitüüpe on 24, koos alltüüpidega jagunevad mulgi noomenid aga umbes 110 tüübi vahel. Kõige rohkem on astmevahelduseta ning nõrgeneva astmevaheldusega tüüpe, mille arvukus tuleneb rohketest lõpuvahelduse ja tüve laadivahelduse liikidest. Ka lisavad tüübirohkest pika sisevokaali madaldumine teatavates sõnades ning käändelõppude varieerumine. Tugevneva astmevaheldusega tüübid on kõige ühtsemad ja varieeruvad kõige vähem.

Lühendid

AV = astmevaheldus, C = konsonant, kaashäälik, LV= laadivaheldus, pl.g. = mitmuse omastav, pl.n. = mitmuse nimetav, pl.p. = mitmuse osastav, sg.g. = ainsuse omastav, sg.ill. = ainsuse sisseütlev, sg.n. = ainsuse nimetav, sg.p. = ainsuse osastav, V = vokaal, täishäälik, VV = vältevaheldus

Kirjandus

- Antso jt 2016 = Antso, Siim, Kadri Koreinik, Karl Pajusalu 2016: Eesti kohamurrete olukord viimase rahvaloenduse peeglis. – *Keel ja Kirjandus* 3, 176–192.
- EKG I 1995 = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995: *Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus*. Toim. Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Erelt jt 1997 = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 1997: *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Iva, Sulev 2007: *Võru kirjakeele muutmissüsteem*. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 20. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kommel, Kutt 2013: Eesti murded rahvaloenduse andmetel. – *Pilte rahvaloendusest. Census Snapshots*. Tallinn: Statistikaamet.

- Laande, Alli, Triin Todesk 2013: *Mulgi sõnastik*. Toim. Karl Pajusalu, Urmas Sutrop. Abja-Paluoja, Tallinn, Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pajusalu, Karl 1996: *Multiple linguistic contacts in South Estonian: Variation of verb inflection in Karksi*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 54. Turku: University of Turku.
- Pajusalu jt 2009 = Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2009: *Eesti murded ja kohanimed. 2.*, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Saar, Eva 2017: *Isuri keele Soikkola murde sõnamuutmissüsteem*. Dissertationes philologiae uralicae Universitatis Tartuensis 19. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tanning, Salme 1961: *Mulgi murdetekstid. Eesti murded I*. Toim. Aili Univere. Tallinn: Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Tanning, Salme 2004: *Karksi murrak*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Viht, Annika, Külli Habicht 2019: *Eesti keele sõnamuutmine*. Eesti keele varamu IV. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Viikberg, Jüri 2020: *Eesti murrete grammatika*. Eesti keele varamu VIII. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Triin Todesk: Main characteristics of Mulgi noun declension

This article presents the main principles of Mulgi noun declension classes. The analysis of the declension system is based on the Word and Paradigm model, according to which the declension classes are composed of words that have similar inflectional patterns. For Mulgi nouns, the relevant parameters are gradation (qualitative or quantitative), stem variation, and affixal variation. The article focuses on the principal declension classes, which are based on Karksi and Tarvastu patterns. The classes with either no gradation or with weakening gradation are the most numerous due to a high variation in stem types and qualitative gradation types. Affixal variation and quality changes in stem-internal vowels also add variation. Classes with strengthening gradation are the most uniform and with least variation in Mulgi.

Triin Todesk: Mulgi käändsõnade muutmise põhijoone

Siin artiklin tutvusse väl'lä mulgi käändsõnatüüpe kokkusäädmise põhimõtte. Sõnatüübi om tettü sõna ja paradigma mudeli perrä, mis tähendes, et üte tüübi alla läeve sõna, mis muutuve üttemuudu. Mulgi käändsõnade kõrral om üttemuudu astmevaheldus (laadi- või vältevaheldus), sõnatüve lõpuvaheldus, ja esitmuudu käändelõppe tarvitimine. Artiklin omma ka kik päämise mulgi käändsõnatüübi, mis põhineve Karksi ja Tarvastu vormel. Kige enämb om ilma astmevahelduselde ja nõrgeneve astmevaheldusege tüüpe, sest nende tüüpide sean om ulka lõpuvahelduse ja tüve laadivahelduse liike. Viil lisave tüüpe pikä täüsääliku madaldumine tüve sehen ja esitmuudu käändelõppe tarvitimine. Kige ütläsembe ja vähembete vahedege om mulgin tugevneve astmevaheldusege tüübi.